

Úvodem

Cíl této práce je skromný: monografická studie zaměřená na interpretaci díla jediného autora — Argentince Ernesta Sábata (narodil se 24. června 1911). Jeho relativně nevelké literární dílo (pět knih esejů a tři romány) se na první pohled může jevit jako korpus málo slibný pro soustředěné literárněvědné bádání, z něhož by bylo možno vyvodit obecně platné závěry. Podrobný rozbor a výklad však podkryje netušené souvislosti, např. mezi literaturou, mýtem a vědou, i přesahy do skutečnosti mimoliterární. Jde o dílo svým způsobem jedinečné a výjimečné už tím, jak sleduje autorův intelektuální a duchovní vývoj od studia matematiky a jaderné fyziky, přes útěk od exaktních věd k esejistice a romanopisectví. Záhadné je i tím, že se uzavřelo v době autorovy tvůrčí zralosti a největší úspěšnosti (poslední román *Abaddón, el exterminador*, kterému se dostalo mezinárodního uznání v podobě francouzské prestižní literární ceny „Prix au meilleur livre étranger“, vyšel v roce 1974, od té doby Sábato už žádný další román nenapsal). Nemyslíme si, že v Sábátovi vyhaslo tvůrčí puzení¹, spíše se nám zdá, že toto odmlčení, které jeho dosavadní dílo obklopuje a které má (z derridovského pohledu²) rovnocennou výpovědní hodnotu jako dílo samotné, je příčinou našeho eminentního zájmu o tohoto autora. Ještě více zvyšuje enigmatičnost jeho románů, které samy o sobě jsou četbou nelehkou, složitě strukturovanou a nezasvěceného čtenáře spíše deprimující.

Nosným principem našeho postupu bude zkoumání mytologického aspektu Sábátových románů. Nemáme ambice zabývat se obsírně teoreticky průnikem mýtu a románu a jeho významotvornými a tvarotvornými implikacemi³. Rovněž nám nepůjde o pouhé zjištění využití mýtu v literárním textu. Nicméně analýzu mytologických prvků považujeme za nejvhodnější nástroj přesnějšího pochopení poselství Sábátových románů, které se svou mnohoznačností a mnohotvárností nabízejí rovněž k analýzám archetypálním, strukturálním, psychologickým a psychoanalytickým, sémiotickým, sociologickým, sociokritickým, historickým, obecně filozofickým a existenciálním.⁴

¹ E. Sábato se od 80. let věnuje malířství. Viz obrazová příloha.

² Derrida, Jacques, *La dissémination*. Paříž, Éditions du Seuil 1972.

³ Srov. např. Kyloušek, Petr, *Mytologický román Michela Tourniera*. Kandidátská disertační práce. Brno, Masarykova univerzita 1992.

⁴ Srov. např. Petrea, Mariana D., *Ernesto Sábato: La Nada y la Metafísica de la Esperanza*. Madrid, José Porrúa Turanzas 1986; Polakovic, Esteban, *La clave para la obra de Ernesto Sábato*. Buenos Aires, Ediciones de la Universidad del Salvador 1981; Predmore, James R.,

Myšlenkový základ jeho díla tvoří eseje, které explikují jeho chápání světa a svým způsobem předjímají a doprovázejí jeho románovou tvorbu. Současně, zejména první z nich, mu byly oporou v nelehkých časech, kdy opustil dráhu vědce a stal se proto terčem mnoha útoků. Kapitola věnovaná Sábatovu přechodu od exaktních věd k literatuře se snaží postihnout jeho duchovní vývoj v přelomovém období čtyřicátých a padesátých let, tak jak se odráží zejména v *Uno y el universo* (1948, Jedinec a vesmír), *Hombres y engranajes* (1951, Lidé a soukolí), *Heterodoxia* (1953, Heterodoxie) a *El escritor y sus fantasmas* (1963, Spisovatel a jeho přízraky). Již pouhé názvy těchto esejů v uvedeném sledu naznačují východisko a směr Sábatova uvažování. Východiskem je kritická reflexe moderních exaktních věd, vztahu jedince a kosmu a osobní vyrovnání se s náhlým životním zvratem (*Uno y el universo*). Analýza vývoje západní civilizace a jejích kulturních hodnot od renesance po dnešek (*Hombres y engranajes*) odhaluje mylná východiska moderní západní civilizace, jako jsou fetišismus vědy, iluze pokroku, a katastrofické následky tohoto vývoje: nadvláda stroje, zánik metafyziky, člověk-věc, nerovnováha hmoty a ducha jako důsledek nerovnováhy ženského a mužského principu (*Heterodoxia*).

Podmaní-li si Sábatovy eseje čtenáře svou srozumitelností, přesvědčí-li ho bez nesnází pádností argumentů, získají-li si ho svou až podezřele *snadnou* logikou, vzbudí-li v něm radost z poznání skrytých souvislostí a rozžehnou-li v něm *světélko vědění*, pak jeho romány (*El túnel*, 1948, č. *Tunel*, 1997; *Sobre héroes y tumbas*, 1961, č. *Kniha o hrdinech a hrobech*, 1984, *Abaddón, el exterminador*, 1974, *Abaddon zhoubce*) mu vyjeví potměšlý, zasmušilý svět opředený jakousi pomyslnou konspirační sítí tajemné sekty nevidomých. Tento základní rozpor, světlo a tma, radost a chmura, vědění (vidění) a nevědomy (nevidomost), který charakterizuje jeho tvorbu jako celek a je patrný již při prvním čtení, je nejenom základním principem Sábatova literárního díla, je i klíčem k jeho pochopení. Tento dualismus typický pro náboženské myšlení (Bůh-ďábel, duše-tělo, nebe-pekle) odkazuje nepřímou k mytickým strukturám, které v Sábatových románech tvoří skrytý *hypotext*⁵. Jejich forma je u Sábaty rozptýlená, nesouvislá, čímž máme na mysli, že primární dějovost mýtu jakožto příběhu v etno-náboženském i literárním pojetí⁶, je potlačena. Do románů jsou zabudovány v podobě aluzí či citací mytických textů

Un estudio crítico de las novelas de Ernesto Sábato. Madrid, José Porrúa Turanzas 1981; Soriano, Michèle, *Ernesto Sábato, gnosis y apocalipsis: Estudio sociocrítico de Abaddón el exterminador*. Madrid, Editorial Pliegos 1994; Urbina, Nicasio, *La significación del género. Estudio semiótico de las novelas y ensayos de Ernesto Sábato*. Miami, Ediciones Universal 1992; Wainerman, Luis, *Sábato y el misterio de los ciegos*. Buenos Aires, Losada 1971.

⁵ Srov. Genette, Gérard, *Palimpsestes*. Paříž, Le Seuil 1982, str. 11, 12. Na rozdíl od autora používáme termín *hypotext* v širším pojetí jako jakýkoli text A, na který je „naroubován“ *hypertext* — text B. Podrobnosti viz kapitola IV. Románová transtextovost.

⁶ Viz etymologie slova mýtus — řec. *mythos* — báje. Dále pak Frye, Northrop, *Anatomie de la critique*, Do fr. přeložil G. Durand, Paříž, Gallimard 1969, str. 435.

(např. Bible), které se mohou seskupovat do řetězců. Jiným případem jsou mytická schémata, např. schéma iniciačního nebo persekučního mýtu, dále pak symbolika a diskurz alchymistických traktátů, které text románu sám napodobuje a zároveň jakoby generuje. U Sábata tudíž nemáme co do činění s tzv. *mytologickým románem*, tak jak byl popsán např. ve francouzské literatuře⁷, tedy jako prolnutí románu s tradiční fabulí a mýtu: fabule se v průběhu jeho tří románů silně oslabuje ve smyslu narušení chronologicko-logické výstavby. Je-li možno označit první román *Tunel* ještě jako tradiční, tj. takový, který má zachovány všechny základní románové kategorie a u kterého v procesu četby můžeme snadno zrekonstruovat chronologicko-logicky členěnou fabuli, v druhém románu je již syžetová výstavba tak složitě členěná, resp. těžko srozumitelná, že i prvotní příběh se ztrácí v předivu textu, z něhož ční jako monolit třetí kapitola popisující iniciační katabázi jednoho z protagonistů. V posledním ze Sábátových románů jsme pak svědky rozkladu románového prostoru i času a zpochybnění samotného vyprávěče. Jednotlivým principem jsou zde právě mytické prvky, které mohou vyvést čtenáře z labyrintu naprosto nesourodého textu.

Z naznačeného vyplývá, že Sábátovo románové dílo, kterému bývá vytýkáno, že je „sumamente repetitivo. (...) Se repite todo: tipos humanos, motivos, símbolos, temas y hasta anécdotas“⁸, rozhodně netrpí tvarovou repetitivností. Forma jeho románů se v průběhu tří textů výrazně změní a dynamika této proměny je natolik silná, že si jí nelze nepovšimnout. A co víc, zpochybňuje tvrzení o repetitivním charakteru a spíše nastoluje otázku, není-li právě ona „repetitivnost“ nositelkou nějakého skrytého významu.

Naším úkolem bude tedy nalezení tohoto „skrytého významu“ Sábátových románů. Kromě ohledání jejich mytologického aspektu (viz výše) se naše zkoumání bude opírat o analýzu dynamické proměny tvarové s ohledem na uvedenou „neměnnost“ tematickou. Průsečík této proměnné a této konstanty je náš hlavní cíl. Cesta k tomuto cíli se nemůže vyhnout problematice transtextovosti⁹ už jen proto, že autor, počínaje druhým románem, využívá své předchozí texty, že je zabudovává do struktury svých románů, že se na ně odvolává, že je cituje, parafrázuje, vede s nimi dialog a všelijak na ně *metatextově navazuje*¹⁰. Budeme se snažit ukázat, že výše zmíněné opakování, jinak

⁷ Viz Kyloušek, Petr, *op. cit.*

⁸ Predmore, James R., *op. cit.*, s. 3. Predmore své výtky ještě dále stupňuje, když říká: „No hay que decir que tanta repetición pone a prueba la paciencia del lector. Defecto más grave es la subjetiva y limitada visión de la realidad de Sábato, tal vez adecuada para el tema de *El túnel* — estudio del aislamiento y progresivo deterioro psicológico de un individuo — pero totalmente inadecuada para tratar la dimensión sociohistórica de *Sobre héroes y tumbas* y la dimensión apocalíptica de *Abaddón, el exterminador*. Lo limitado de la visión del mundo de Sábato se nota más claramente en su creencia de que los planos irracionales e inconscientes de la psique individual pueden servir de clave para comprender la realidad total.“

⁹ Při zkoumání transtextovosti budeme vycházet z pojetí Gérarda Genetta (viz pozn. 5), které konceptem *hypertextovosti* a s ním souvisejícím pojmem *hypotext* vyhovuje našim potřebám.

¹⁰ Srov. Miko František, Popovič, Anton, *Tvorba a recepcia*. Bratislava, Tatran 1978, str. 359

řečeno rekurentní motivy či témata, u Sábata nesignalizují nějakou tvůrčí insuficienci či omezené vnímání světa nebo dokonce nějakou obsesi, nýbrž že jsou mechanismem výstavby uměleckého díla a že mají modelující a významotvorný charakter.

Zmíněný postup nemá být samoučelný. Naší ambicí je obohatit dosavadní interpretace Sábata díla, které nám zprostředkovává dostupná sábatovská literatura¹¹. Naší výhodou je mimo jiné i značný časový odstup od publikace posledního Sábata románu, který nás víceméně opravňuje považovat dílo za uzavřené. Vždyť právě charakter jakéhosi posledního textu, posledního slova, kterým je v kontextu Sábata díla román *Abaddón, el exterminador*, významným způsobem spoluurčuje definitivní poselství celého jeho díla. Potlačená příběhovost románu naznačuje kromě jiného, že jde o psaní („écriture“), které můžeme chápat jako poslední možný tvůrčí čin člověka žijícího v apokalyptické (tedy mytické) přítomnosti. A právě mýtus o „destrukci“ světa a jeho znovuzrození, kterým dílo vrcholí, zdánlivě paradoxně vede k tvorbě. Mýtus o zániku je u Sábata integrující složkou, která vede člověka bloudícího labiryntem rozbitého světa k reflexi a od reflexe k pozitivnímu činu, jímž je slovo. Tolik kritizovaná a s nechutí přijímaná bezútěšnost Sábata textů, jeho pesimistické (omezené) vize člověka a světa naopak v sobě skrývají hlubší víru v mocnější řád (jeho výrazem jsou právě mýty), než je ten náš lidský.

Analýza mytologických elementů, jejich povaha a původ, jejich uspořádání, způsob začlenění do textu románů nám má umožnit dobrat se podstaty onoho mocnějšího řádu, poodhalit jeho tajemství, které v sobě Sábata texty skrývají.

sq. „Nadvázovanie medzi textami“: Vzťahy medzi textami modelované na základe dialektického protikladu afirmatívnej a kontroverznosti, otvorenosti a skrytosti, celku a časti. Predpokladom medzitekstového nadvázovania je existencia medzitekstového invariantu a výsledkom nadvázovania sú posuny, ktoré sú sprievodným znakom realizácie invariantu v novom texte. Nadvázovanie medzi textami je nadvázovanie medzi jednotlivými textami alebo medzi jednotlivým textom a množinou textov.“

11 Např. Catania, Carlos, *Genio y figura de Ernesto Sabato*. Buenos Aires, Editorial Universitaria de Buenos Aires 1987; Paoletti, Mario, *Sábato oral*. Madrid, Ediciones de Cultura Hispánica del Instituto de Cooperación Iberoamericana 1984; Petrea, Mariana D., *op. cit.*; Polakovic, Esteban, *op. cit.*; Predmore, James R., *op. cit.*; Urbina, Nicasio, *op. cit.*; Wainerman, Luis, *op. cit.* a další.